

ÎNCERCARE DE ICONOGRAFIE INTELECTUALĂ. EFIGIA RĂZVAN THEODORESCU

de LUIGI BAMBULEA

Abstract: The present work is fundamentally an homage. Its initial purpose was to pay tribute to and honor the figure of a prestigious Romanian intellectual, a renowned specialist in several fields within the disciplinary cluster of History. We refer to the historian, professor, and academician Răzvan Theodoreescu. At this stage, the work has evolved into a comprehensive recapitulation of his personality, his intellectual and social biography, as well as the corpus of his work. So, the reader is confronted with a study in intellectual history, historiography, and the history of ideas. Simultaneously, this paper aims to serve as an act of “impersonal piety” and objective gratitude. The author creates an intellectual and temperamental portrait of Theodoreescu, examining all his contributions to the history of art, cultural history, the history of mentalities, the history of ideas, and geopolitics. The study emphasizes his acts of anti-totalitarian dissent during the communist era and suggests a carefully established measure for his entire public career. Particular attention is given to concepts and theories of prime importance, which the author analyzes in their theoretical articulations and in their relationship with the historiography that inspired or shaped R. Theodoreescu’s conception: the transactional mentality (which is characteristic of the Romanian people), the historiographic value of foundational architectural monuments, the interplay of text and image in cultural history, the cultural corridors through which ideas and artistic styles disseminate, the first Romanian Modernity, the art of Brancoveanu’s age, and the two Europes.

Keywords: historiography, history of ideas, totalitarianism, intellectual, Romanian Academy; transactionism, „*monumenta principes*”, Early Modernity, cultural corridor, Brancovan art, Europeaness.

Preambul

Această evocare¹ îi este consacrată profesorului și savantului Răzvan Theodoreescu. Scopul ei este nu de a elogia o persoană, ci de a oferi o imagine unitară a unei activități științifice și culturale ample, care a onorat și a îndatorat mediul intelectual și academic de rezidență. Prin conceptul ei, o evocare implică o atitudine și o stilistică subiective. Dimpotrivă, în textul de față, doresc să propun comunității academice o evocare obiectivă, iar ulterior, o anamneză sistematică, pe care le formulez ca pe un *argument pentru instituția recunoștinței*. Sunt două secole de când Hegel asociase pe *Andacht* („pietate”) cu *denken* („a gândi”), evidențiind astfel componenta rațională a respectului și a evlaviei: pietatea nu este sentimentalism și elogiul patetic și există o *pietate impersonală* (de genul celei cu care ne apropiem de figurile culturale pe care le omagiem, fără a le eroiza sau apoteoza, mai ales sub aspect moral)². Un secol mai târziu, Heidegger va

¹ Această evocare reprezintă versiunea revăzută și substanțial adăugită a prelegerii omagiale susținute de autor, la invitația Comisiei de Pictură a Patriarhiei Române, ca moment comemorativ din cadrul Conferinței Naționale *Unitate dogmatică și specific național în pictura bisericească*, ed. a X-a, Aula Palatului Patriarhal, București, 13 noiembrie 2023.

² „... eu sunt determinat în relație cu obiectul ca unul care gândesc, și anume, nu numai în filosofie, ci și în religia afirmativă; în *cucernicia* (*der Andacht*) care provine din *gândire* și din *ceea ce e gândit* (*von denken und Gedachtem*) Dumnezeu este [există] pentru mine.” (s.n.), „Dar convingerea că spiritul are numai o relație negativă cu Dumnezeu ruinează, nimicește sentimentul, evlavial, atitudinea religioasă, fiindcă gândirea este izvorul (*denn Denken ist die Quelle*), terenul în care este universalul în general, în care este Dumnezeu, universalul este în gândire și pentru gândire. Spiritul în libertatea sa posedă conținutul adevărului divin și-l furnizează sentimentului; conținutul său este conținutul sentimentului în ce privește orice cucernicie adevărată, orice pietate (*sein Inhalt ist der Gehalt der Empfindung in Rücksicht auf alle wahre Andacht und Frömmigkeit*).”, Georg F. W. Hegel, *Prelegeri de filosofie a religiei* [1832], trad. și cuv. înainte D. D. Roșca [1969], București, 1995, p. 98, 102.

adăuga ecuației pe *danken* („mulțumirea”), pentru a evidenția că *Andenken* („comemorarea”) este produsul sintezei dintre *gândire* (*denken*), *pietate* (*Andacht*) și *recunoștință* (*danken*)³. Cu mult înaintea lor însă, Sf. Augustin sublinia implicația gnoseologică și pedagogică a anamnezei, căci relaționase pe *commemorare* („a-și reaminti”) cu *docere* („a învăța”) și cu *admoneri* („a avertiza”, „a determina”, „a îmboldi”); miza lui era aceea de a-l aduce pe discipolul Adeodatus la o cunoaștere genuină, plecând spre *omul lăuntric*⁴. Propun deci să *gândim* sumar omul și opera, pentru a legitima *pietatea* impersonală și *recunoștința* obiectivă, care întemeiază (deci legitimează) *comemorarea*. Și să ne reamintim pentru a *învăța*, să *comemorăm* pentru a ne așeza pe cale, spre ceva de *ordin interior*.



Fig. 1. Luigi Bambulea, comemorare (*Bizanțul și arta eclezială între Academie și Universitate*. Răzvan Theodorescu), Palatul Patriarhal, București, 13 noi. 2023,
© Comisia de Pictură Bisericească a Patriarhiei Române.

³ Martin Heidegger, *What is called „Thinking”* [1954], trad. Fred D. Wieck și J. G. Gray, introd. *idem*, New York–Evanston–London, 1968, p. 244.

⁴ V. explicația lui Eugen Munteanu la afirmația augustiniană (de esență neoplatoniciană) „Eu socot că există un mod de a instrui pe cineva prin reamintire, mod de o mare importanță...”, în Sf. Augustin, *De Magistro / Despre Învățător* [389–390], ed. bilingv., trad., introd., note, com., tabel cron. și bibl. E. Munteanu, Iași, 1995, p. 57, 158 (*infra*, n. 5).

Evocare

Suntem obligați moral la a deschide această evocare prin a reaminti faptul că Răzvan Theodorescu a fost exmatriculat din Universitatea din București „pentru atitudini politice dușmănoase, incompatibile cu calitatea de student al unui institut de învățământ superior din R.P.R.”⁵; de fapt, capetele de acuzare, indicate de Florian Dănălache, *nomina odiosa*, prim-secretarul P.M.R. al Capitalei, pe baze ideologice stabilite de Leonte Răutu, erau mai specific formulate și, de aceea, mai grave: „antisovietism”, „crearea unui «grup spiritualist»”, „împăciuitorism” și „elitism”⁶. Mai precis, a refuzat, în anul, neostalinist, 1959, al proceselor și loturilor de intelectuali, să-i denunțe și să-i demaște, ca deviaționisti și neconformi, pe profesorii săi (Mihai Berza, Ion Nestor, Dionisie Pippidi). Nu împlinise încă 20 de ani. Precizările din *Intelectualii români în arhivele comunismului* privitoare la „înghețul neostalinist” sunt edificatoare: „În mediul universitar însă, cele mai multe victime au fost înregistrate în rândul studenților. Numai de la Universitatea din București sute de studenți au fost demascați, exmatriculați din facultăți, anchetați de Securitate. Răzvan Theodorescu, de la Facultatea de Istorie, [...] s-a aflat atunci printre studenții eliminați. [...] Lui Răzvan Theodorescu i-a fost interzis accesul în învățământul superior, acesta fiind nevoit să lucreze ca muncitor necalificat pe șantierele de construcții ale patriei”⁷. Cu toate că, atunci când mulți – chiar foarte activi încă, actualmente – și-au construit, oportunist, carierele, dânsul a mers trei ani, ca fierar betonist, la blocurile din zona Sălii Palatului, apoi, fără studii superioare sau calificare, pe un șantier arheologic de la Mangalia. (În aprilie 2012, Tribunalul București a dat o sentință civilă prin care a admis că în 1959 fusese subiectul unei măsuri represive cu caracter politic.) Demn de reținut însă este și faptul că a protestat, atunci când mulți nu îndrăzneau nici să gândească, împotriva distrugerii Bisericii Enei, a Văcăreștilor („dispărută – prin samavolnicie și imbecilitate”⁸) și, cu succes, a bisericii Mihai Vodă. Asta, după cum subliniază Alex Mihai Stoenescu, „în timp ce ... detractorii de astăzi nu răspundeau la telefon, se dădeau bolnavi, invocau nevoia de pașaport și de cură balneară pe cheiurile Senei, se ascundeau sub motivul lucrului la un nou și important op filosofic, literar sau istoriografic”⁹.

Decembrie 1989 îl găsea pregătind un studiu despre istorie și profeție¹⁰ (și strângând documente iconografice, din bisericile bucureștene, cu profeți, sibile și scene din *Apocalips*¹¹). Iar în a doua lună a primului an liber, era ales rector al Institutului de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” – când studenții cereau imperios epurări în corpul profesoral –, funcție pe care a cedat-o, pentru a prelua conducerea Radioteleviziunii, în favoarea profesorului și plasticianului Mircea Spătaru. La vechiul Institut de Arte a consacrat cursul de Istoria culturii și a civilizației pentru studenții de la Istoria și Teoria Artei¹² (preluat, în 1987, de la Dinu C. Giurescu). La Televiziune a funcționat în paralel cu alți colegi intelectuali care încercau să construiască (Andrei Pleșu, cu care fusese coleg la Institutul de Istoria Artei, era ministru al Culturii în guvernul F.S.N.). Printre altele, aici a continuat proiectul celei mai longevive emisiuni culturale din lume, *Teleenciclopedia*, al cărei consultant științific fusese unsprezece ani (până la ostracizarea comandată de Cabinetul 2, în 1977), după ce colaborase, inițial, la o emisiune educativă a lui Emil Condurachi (*Istoria civilizației*). Totodată, a susținut proiectul dnei Lucia Hossu-Longin de denunțare a crimelor totalitarismului (prin serialul documentar *Memorialul durerii*, propus de Radu Ciuceanu) și a încercat, fără a satisface nici una dintre părți, să fie imparțial sau prudent în difuzarea publică a unor evenimente majore de după

⁵ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri și românii de azi. Convorbiri cu academicianul Răzvan Theodorescu*, București, 2017, p. 57.

⁶ Dan Cătănuș (coord.) & al., *Intelectuali români în arhivele comunismului*, București, 2006, p. 67, *infra*, n. 62.

⁷ *Ibidem*, p. 67–68, 177.

⁸ Răzvan Theodorescu, *Picătura de istorie* [1999], ed. 2, București, 2019, p. 162. Prof. Theodorescu a reiterat nu de puține ori (inclusiv predând studenților) această critică vehementă.

⁹ Alex Mihai Stoenescu, *Răzvan Theodorescu la 65 de ani, între prietenii și trădări*, în ***, *Arta istoriei, istoria artei. Academicianul Răzvan Theodorescu la 65 de ani*, București, 2004, p. 481.

¹⁰ V. Răzvan Theodorescu, „Histoire et prophétie dans l'art valaque de la première moitié du XVIII^e siècle”, în *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin*, XIX–XXIII, nr. 1–2/1993, p. 79–98.

¹¹ „În primele zile din decembrie '89 începusem să scriu un studiu despre raportul istoriei cu profeția.”, *idem*, *Cele 900 de zile ale „manipulării”*, București, 1994, p. 9. V. *idem*, „Apocalipsa” la București, în *Picătura...*, p. 162–163.

¹² Într-o mare măsură, suportul scris folosit, orientativ, de profesorul Theodorescu în predarea acestui curs se regăsește în Răzvan Theodorescu, *Cultură și civilizație europeană*, București, 2003.

Revoluție (mineriadele, Piața Universității și vizita regelui Mihai)¹³. Fusesse propus în funcția de la Radioteleviziune de către Petre Roman (iar nu de Ion Iliescu), s-a confruntat nu o dată cu petiția unor parlamentari socialiști de a fi concediat, iar pentru Ion Iliescu a avut o recunoștință nedezisă, ca pentru cel care, în poziția de lider al U.T.C.-ului la finele anilor '50, a fost implicat decisiv în rezoluția dată pe dosarul său de urmărire politică: „șantier, nu închisoare”¹⁴.

A fost reabilitat în 1965, într-o ședință coordonată de Iorgu Iordan, când a acceptat înscrierea într-un Partid manifest tot mai vizibil într-o direcție suveranistă și liberalizantă, deși nu fără concursul unei gândiri personale cu inflexiuni socialiste și avându-l ca idol pe Bălcescu¹⁵ (cu toate că, însuși, provenea din răzeși cu descendență liberală și țărănistă¹⁶ – se adaugă filiera masonică, unchiul său Alfred Cerchez se numărase printre membrii importanți ai Lojei „România Unită” – și avea un arbore genealogic înrudit cu miniștri, episcopi și academicieni, dacă ar fi să îl citez doar pe ilustrul Melchisedec Ștefănescu, cumnat al străbunicii sale); dar este grăitor faptul că, la senectute, s-a autocaracterizat ca „liberal în concepții”¹⁷. Reabilitarea din 1965 i-a creat oportunitatea unei burse C.N.R.S. în Franța, apoi funcția de conducere *ad interim* a Institutului de Istoria Artei al Academiei Române, din poziția de cercetător științific.

Ministru al Culturii, a înființat 16 muzee (de exemplu, pe cel al Hărților), a construit, pe bazele inițiativelor din mandatul lui Ion Caramitru, legislația națională a patrimoniului, a finanțat proiecte ale Academiei Române (precum tratatul de *Istorie a românilor*, în zece tomuri, sau *Caietele Eminescu*, sub coordonarea lui Eugen Simion). Cercetător al Institutului de Istoria Artei al Academiei, avea să devină totodată membru și vicepreședinte al acestui for de consacrare (și a fost membru al altor două academii, albaneză și macedoneană), după ce, cu 15 ani mai devreme, i se decernase Premiul „Herder” al Universității din Viena (pe care îl primiseră, în același domeniu, Emilian Condurachi sau Virgil Vătășianu, acesta din urmă, referent, cândva, în comisia de susținere a doctoratului său). Pe Condurachi îl va succeda, avându-l între ei pe Virgil Cândea, la conducerea Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene (care se înființase pe fundațiile unor organisme mai vechi, inaugurate de Nicolae Iorga și Victor Papacostea). A fost membru de onoare al Societății Arheologice din Atena; a avut activitate la U.N.E.S.C.O. în favoarea patrimoniului cultural național și în domeniul media; pentru mai multe merite academice și administrative, a primit Ordinul Artelor și Literelor al Republicii Franceze (în grad de cavaler, apoi de comandor), iar în țară, gradul de Mare Ofițer al Ordinului Național pentru Merit; și a fost *doctor honoris causa* al câtorva universități românești (din consorțiu). A fost, printre altele, apropiat de „Kniaz” Dmitri Obolensky și de Jan Białostocki, s-a cunoscut și cu Paul Lemerle¹⁸. A coordonat al treilea volum al *Istoriei Românilor* publicate de Academie. În fine, a fost parlamentar în două legislaturi și a considerat experiența politică drept „cea mai plicticoasă cu puțință”^{19 20} din întreaga sa carieră.

Asta, deoarece, pe de o parte, pentru oamenii din specia sa, „cea mai mare surpriză o provoacă, de fiecare dată, ziua de ieri”²¹; însă și fiindcă, pe de altă parte, avea un temperament în esență rascolnic – edulcorat, desigur, într-o curtoazie demnă de saloanele cele mai prețioase ale veacului Luminilor; „Ca să prezideze o înaltă Adunare sau o Academie, altul nu s-ar fi găsit mai potrivit.”²² –. Acest temperament („nealiniat”) explică permanenta lui situație disimetrică (deși nu asimetrică) în raport cu propria

¹³ Propria versiune privitoare la mandatul său de la Radioteleviziunea Română este consemnată în *idem*, *Cele 900 de zile ale „manipulării”*, București, 1994: „Desigur, este omenesc, toți încercăm să ne justificăm, tuturor ni se pare că suntem imaculați, că dreptatea este doar a noastră. Ar fi absurd să nu depășesc un asemenea hotar și am făcut-o. Nu o singură dată. Cum s-a văzut. Evident, nu justific tot ce am făcut în aceste aproape 900 de zile. Dar nici nu vreau ca tot ceea ce am făcut să fie răstălmăcit. Iată de ce, dincolo de voința de a mărturisi [...], am și scris paginile ce stau acum să se încheie” (p. 191–192). V. și *idem*, despre „telepolitică”, în „Iconographie et politique roumaine post-totalitaire: le cas de la télévision”, în *Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon*, Paris, nr. 8/2001, p. 161–172, republ. *Iconografie și politică românească post-totalitară: cazul televiziunii*, în *Picătura...*, p. 251–256.

¹⁴ V. Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 68–69.

¹⁵ *Ibidem*, p. 257.

¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

¹⁸ *Ibidem*, p. 86–90.

¹⁹ *Ibidem*, p. 221.

²⁰ Pentru toate informațiile din acest paragraf, v. și *Biobibliografie*, în ***, *Arta istoriei...*, p. 7.

²¹ Răzvan Theodorescu, *Drumuri către ieri*, București, 1992, cop. IV.

²² Mateiu Caragiale, *Craii de Curtea-Veche* [1929], în *idem*, *Opere*, ed. def. îngrijită de Perpessicius, București, 1936, p. 68.

contemporanitate, pe care a avut pasiunea de a o incomoda, perturbându-i inerțiile, cecitatea, pretențiile vane, snobismul. Ar trebui să dăm crezare acestei confesiuni: „În viața mea publică a fost un singur moment care mi-a plăcut imens: momentul în care am devenit «oaia neagră» înjurată de aproape toată nația Miticilor, ca președinte al Radioteleviziunii.”²³ În realitate însă, a intra în dezacord cu *idola fori* era, pentru dumnealui, un stil temperamental și un ritm al gândirii, nu doar după Revoluție, ci în întreaga sa existență și carieră. După cum au subliniat Victor Neumann și Alex Mihai Stoenescu (v., *infra*, § i și nn. 82, 83), teoria *coridoarelor culturale*, formulată în teza de doctorat din 1974, avea o implicată natură subversivă, fiindcă deschidea bazinul carpato-danubiano-pontic tardiv medieval marilor trasee intelectuale și culturale și fecundelor aluviuni alogene care au contribuit la cristalizarea unei identități românești polimorfe (pentru a nu spune labile), în anii în care naționalismul ceaușist închidea orizonturile și apela la mitul cetății asediate pentru a legitima o autarhie protocronistă, paranoidă și, în fond, suicidară. Nu poate fi uitat nici că în 1959 se poziționase împotriva doctrinei și a practicilor politice oficiale, suportând exmatricularea, că în 1974 cita, în doctoratul său, din autori îndexați și suprimați de comuniști, precum Gh. I. Brătianu²⁴, că în 1977 fusese destituit din funcția de conducere a Institutului de Istoria Artei din cauza protestelor împotriva demolării monumentelor ecleziale, că după Revoluție le atrăgea atenția contemporanilor săi cu privire la eșecurile și la erorile tranziției. Mi se pare emblematică pentru dezacordul său cu *idola fori* stilistica în care își exprimă nemulțumirea privitoare la clișeele conștiinței (și practicii) istorice: „Unul dintre locurile comune ale istoriografiei românești, exasperând prin caracterul său necritic și vetust, ca și prin reluarea sa obsedantă în cursuri și manuale[,] este cel potrivit căruia evul nostru mediu s-a prelungit până, cândva, în timpul Vladimirescului sau chiar al Bălculescului.” (v. *infra*, n. 109). Exasperarea în fața stereotipiei necritice, vetuste și repetitive – stereotipie specifică atât gândirii nereflectate, cât și rațiunii ideologice sau obtuzității suficiente ale acelor *intellectuals yet idiots* conceptualizați de Nassib Taleb²⁵ – reprezintă unul dintre simptomele cele mai caracteristice ale acestui temperament lucid și nealinat (deci refractar la doctrină). Totodată ușor teatral, el se profilează, tot mai clar, ca o personalitate barocă, din familia spiritelor pentru care Baltasar Gracián își redacta capodopera de astuție socială care a fost *Oracolul manual* [1647]. Parcă pentru a-l portretiza pe dânsul scrisese prelatul spaniol din veacul de aur: „E triumfătoare dibăcie să-ndrepti sau măcar să dezminți atare stigmat național: dobândești astfel faima de unic între ai tăi...”, „judecata să-ți fie mai îndatorată propriei severități decât oricăror precepte exterioare”, „Nu și da se rostesc iute, dar cer multă gândire.”, „observă pătrunzător, concepe subtil, încheie judicios”, „Oamenii cu adevărat excepționali atârnă de vremuri”²⁶.

**

Pentru activitatea evocată aici, Răzvan Theodorescu deținea nu doar argumente instituționale (deci diplome și titluri academice) sau nu doar o expertiză probată în mediul științific. Avea, mai întâi, ceea ce Virgil Cândea numise (în răspunsul la discursul de recepție în Academie) drept „o disciplină de benedictin”²⁷, apoi, o viziune și un sistem, o metodă (nu o dată, inovativă) și multiple descoperiri, iar acestea au fost elaborate de el, în câteva cărți fundamentale, înainte de a fi împlinit 50 de ani. Descoperirile și teoriile sistematic elaborate au dat substanța tratatelor; intuițiile fulgurante au ajuns în volume de articole, printre care *Istoria văzută de aproape* [1980], *Drumuri către ieri* [1992] și *Picătura de istorie* [1999] relevă chipul unui pedagog al nației, din stirpea lui Iorga²⁸.

²³ V. Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 220.

²⁴ V. Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X–XIV)*, București, 1974, p. 340, *infra*, n. 1.

²⁵ Nassim Nicholas Taleb, „The Intellectual Yet Idiot”, în *Incerto*, 16 sept. 2016, link: <https://medium.com/incerto> (cons. 11.01.23), republ. în *idem*, *Skin in The Game: Hidden Asymmetries in Daily Life (Incerto)*, cap. VI, New York, 2018, vers. ebook, f. p.

²⁶ Baltasar Gracián, *Oracolul manual. Criticonul, I* [1647; 1651–1657], trad., pref., tabel cronol. & note S. Mărculescu, București, 1975, p. 10, 25, 34, 25, 14.

²⁷ Virgil Cândea, *Răspuns la discursul de recepție în Academia Română al Acad. Răzvan Theodorescu* (21 noiembrie 2001), în *****, *Arta istoriei...*, p. 473.

²⁸ *Ibidem*, p. 288.

Anamneză sistematică

a) În descendența lui Iorga – conjugată cu aceea a lui Odobescu²⁹ și a mentorului său Emil Condurachi³⁰ –, și-a format stilul și discursul, cu amplitudinea lor aparent barocă, dar care, mai degrabă intensivă decât extensivă, deci nu ornantă și subtilă, ci geometrică și clară, ar trebui asociată estetismului modernist (Gide, Proust, Valéry). La senectute, stilul și discursul său au primit o anumită respirație clasică. Nu ar trebui omis că, sincron cu relaxarea abordării și a metodologiei din volumele sale, stilul producției sale scrise se modifică sensibil după Revoluție și, mai precis, după anii petrecuți în mass-media românești: distingem, deci, între stilul arborescent, problematizant și analitic al volumelor anterioare lui 1990 și stilul elastic, reflexiv și eseistic al celor ulterioare acestui moment³¹. Foarte probabil, experiența didactică a avut, la rândul ei, o anumită influență în această devenire.

b) În admirabilul volum *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos...* [1976], a clarificat, pe baza mărturiilor de artă și arhitectură, așa-zisul mileniu întunecat românesc, sec. V–XIV – și s-a apropiat de o problemă în general rezervată doar savanților: arta migratorilor, arta barbarilor veniți din stepele asiatice și topiți sau contopiți în athanorul națiunilor moderne europene. Își susținuse, deja, licența despre *Avari în Europa răsăriteană* cu Ion Nestor [1963], iar apoi a lucrat pe tema artei metalului produsă de avari și de maghiari în primul mileniu³²; iar în *Balcani, Bizanț, Occident...* [teza de doctorat, publicată în 1974]³³, studiase asiduu secolele medievalității autohtone (X–XIV), care stăteau sub semnul interferențelor Occident–Orient și Sud–Nord; pentru ca, în *Civilizația românilor între medieval și modern* [1987], să analizeze, din aceeași perspectivă, a orizontului imaginii, prima modernitate românească, dintre 1550 și 1800³⁴. Acest triptic (o trilogie istorică în care arta dezvoltă istoria autohtonă, din epoca romano-bizantină până la Tudor Vladimirescu) trebuie considerat în genul tratatisticii, deci ca un sistem istoriografic din descendența celor interbelice (sau de eră hasdeiană).

c) Pentru profesorul Theodorescu, coordonatele definitorii, în plan cultural și politic, ale istoriei românilor sunt i) ortodoxia latină și populară³⁵ (așadar cu accente particulare în comparație cu celelalte ortodoxii și în contrast cu ortodoxia metropolelor), respectiv ii) conservarea, cu obstinație, a statalității (în epoci când toate popoarele fără imperiu din Balcani, din sud-estul european și din Europa Centrală au pierdut-o). Documentele inechivoce ale acestor coordonate sunt monumentele: într-un plan, bisericile, în altul, conacele boierești³⁶.

d) Amprenta psihologică a românilor este, pentru dânsul, *mentalitatea tranzacțională*³⁷; ideea îi fusese inspirată de sociologia lui Mihai Ralea și de etnopsihologia unor Rădulescu-Motru și Dumitru Drăghicescu³⁸, iar pe urmele acestora, plănuia o *Psihologie politică a românilor*, ca un pasionat declarat de

²⁹ V. Răzvan Theodorescu, *Odobescu și arta lecțiilor despre artă*, în idem, *Picătura...*, p. 186.

³⁰ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 60.

³¹ Aceste observații trebuie așezate în contextul, mai larg, al unei anumite deveniri (sau dinamici) a biografiei sale intelectuale: „Practic[,] eu mi-am construit opera până la 50 de ani, până în 1990. [...] După aceea, după 1990, au venit rafinările într-o reflecție istorică strict contemporană și implicarea mea în viața publică.”, *ibidem*, p. 134.

³² Răzvan Theodorescu, „Despre periodizarea și unele aspecte ale artei metalelor pe teritoriul României în secolele IV–XIV”, în *Pagini de veche artă românească*, vol. I, București, 1970, p. 9–95; idem, *Romans, Roumains, migrants et la civilisation byzantine au Bas-Danube (VI^e–XII^e siècles)*, Ankara, 1979.

³³ Mă întreb în ce măsură interesul lui R. Theodorescu pentru spațiul balcanic poate fi pus în relație cu proiecte similare, din universitatea românească a aceluiași ani, dar provenind din arii științifice ori disciplinare vecine. De exemplu, la Filologia clujeană, tânărul dascăl Mircea Muthu, deja integrat mediului universitar în 1967, forja conceptul și structura unei *balcanologii literare*, publicată, într-o primă schiță, în *Literatura română și spiritul sud-est european*, București, 1976; proiectul va fi sistematizat în volumele tardive *Dinspre Sud-Est*, București, 1999, *Balcanism literar românesc*, 3 vol., Cluj-Napoca, 2002, *Balcanologie*, 3 vol., Cluj-Napoca – București, 2002–2007, *Panoramic sud-est-european*, Cluj-Napoca, 2012. (Ca cel mai tânăr membru al Asociației de Literatură Generală și Comparată din România, am propus, printr-un referat, în 2011, pentru premiul anual al Asociației, acest din urmă volum citat, care avea, de altfel, să fie premiat, *ex eqvo*, alături de un altul, al rectorului de atunci al Universității din București, prof. Ioan Pânzaru.)

³⁴ Idem, *Despre prima modernitate a românilor*, București, 2001.

³⁵ „La întrebarea, ce mi-a fost pusă nu o dată, în legătură cu un posibil însemn distinctiv al identității culturale românești, răspunsul meu a fost același de un sfert de veac încoace: el nu poate fi, după mine, decât creștinismul nostru popular și latin.”, idem, *Picătura...*, p. 136, „singura ortodoxie latină și singura latinătate ortodoxă cunoscute vreodată”, idem, *Despre prima modernitate...*, p. 6.

³⁶ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 247.

³⁷ Răzvan Theodorescu, *Prima modernitate a românilor și geneza unei mentalități tranzacționale*, în idem, *Cele două Europe* [2013], ed. 2, București, 2018, p. 117–153; idem, *Repere de mentalitate românească*, în *Picătura...*, p. 136–139.

³⁸ Idem, *Prima modernitate a românilor...*, p. 145.

*Völkerpsychologie*³⁹; nu a mai scris-o, însă în discursul de recepție la Academie, din noiembrie 2001, a analizat această constantă, a pragmatismului adesea ignobil, deși mereu inteligent și adesea oportun, care a fost fie condiția salvării statalității, fie premisa trădării și a sfârșitului tragic al unor personalități (cum au fost Brâncovenii) – și care, aspect foarte semnificativ, contrazice teoria blagiană a „boicotului istoriei” de către românii premoderni.

e) Monumentele arhitecturale au participat, într-o măsură nu inferioară actorilor politici, la genezele statale medievale, cu rol multiplu (și unificând puterea politică și puterea sacră, a voievodului și a mitropolitului); le-a numit, în debutul *Itinerariilor medievale* [1978], *monumenta principes*. (Este memorabilă sentința, care nu are încă vechime de un deceniu: „Patriotismul meu a fost patriotismul monumentelor”⁴⁰). Pot depune personal mărturie că ținea la această teză, fiindcă atunci când actualul rector al Universității de Arte, profesorul Bălescu, i-a solicitat un material pentru primul număr al revistei științifice a instituției, lansată în noiembrie 2022, ne-a oferit acest studiu, din anii cercetărilor sale postdoctorale. Mi-a mulțumit pentru faptul că am introdus datele bibliografice într-un chenar, pe prima pagină, și pentru că am operat unele corecturi⁴¹; era bucuros că un cercetător tânăr avea știință de ediția *princeps*, veche de peste patru decenii. Înțelegerea atât de profundă a relației dintre monumentul fondator și proiectul politic inaugural i-a permis să intuiască, printre primii, că rotunda baptiseriu, zidită cu mortar hidraulic bizantin, descoperită sub catedrala romano-catolică din Alba lui Gyula, atestă prima încreștinare, ortodoxă, a maghiarilor, sub „episcopul turcilor” Ieroteos, cum figurează în documentele bizantine prelatul misionar ordinar de patriarh pentru încreștinarea poporului (considerat turanic sau turcic) așezat în Panonia.

f) În aceste *monumenta principes*, vizualul avea rolul de a exprima doctrina și pretențiile politice. Dintre ele, eminentă rămâne ideologia imperială, postbizantină, asociată intim mitului celei de-a treia Rome; iar ei i se adaugă aceea dinastică⁴², „dunga cea mare bătrână și blagorodnă a rodului și neamului său, atâta despre tată, cât și despre mamă”, după o expresie dintr-un document de epocă, ce îi făcea plăcere⁴³. Deci a generalizat metodologic constatarea privitoare la relația dintre vizual și politic, pentru a vorbi despre „modelul cultural-artistic ca model istoric”⁴⁴. (Nu altfel a procedat Jacques Le Goff, iar într-un sens, a sa *Civilizație a Occidentului medieval* [1964] își găsește pandant în *civilizația Balcanilor medievali*, investigată de Theodorescu în întreaga sa operă și, în special, în tratatele publicate în cei trei luftri de după susținerea doctoratului.) Imaginea – uneori infimă, precum aceea dintr-o pecete sau asociată unei inscripții, cum ar fi vulturul bicefal – devine mărturie istorică de primă mână și impune investigația calificată, reușind să clarifice, uneori, aspecte pe care metodele privilegiate ale istoriei – în general, sensibile la documentul epigrafic – nu le-au putut recupera nebuloasei timpului (trecut). Însuși a formulat acest principiu, deja în 1982: „arta interpretată ca un domeniu esențial al cercetării istorice și nicidecum ca epifenomen istoric”⁴⁵. Deși a practicat o hermeneutică de tip filologic, iar nu filosofic a imaginii (decă o arheologie a obiectului și a sensului, mai puțin a subiectului și a semnificației), Răzvan Theodorescu a știut să convoace din istorie martorii silențioși (așa cum procedase, deja în interbelic, Școala de la *Annales*), martori a căror elocvență a restituit-o prin metodologia pe care tocmai am analizat-o și pe care a relaționat-o poliglosiei textelor. Știa că, la finele Evului Mediu, „a scrie” și „a reprezenta” puteau funcționa sinonimic (fie în „*est écrit*” din franceză, fie în „*napisati*” din slavonă⁴⁶). De aceea, istoria artei este, pentru dânsul, morfologie (decă evoluție a formelor artistice), dar mai ales iconologie (decă simptom al mentalităților, sensibilităților, ideologiilor: „orice structură de imagine figurează o structură suflătească”⁴⁷)⁴⁸. În plus, nu mai puțin important, ea este un corelativ al istoriei

³⁹ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 210.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 110.

⁴¹ V. Răzvan Theodorescu, „*Monumentum princeps*” și geneze statale medievale în Europa răsăriteană [1977 / 1979], în *una*, Universitatea Națională de Arte, nr. 1 / 2022, p. 2–22, link: una.unarte.org (cons. 3.08.24). Studiul, bibliografic din toate punctele de vedere, a reprezentat, la bază, suportul unei comunicări academice din 1977, a fost publicat în *Academia Română. Memoriile Secției de Științe Istorice*, seria IV, tom II, 1977, p. 35–55, iar ulterior, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 2 / 1978, p. 211–248, și a reprezentat conținutul primului capitol al volumului *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 8–36.

⁴² V. Răzvan Theodorescu, *Genealogii și ctitorii*, în *Picătura...*, p. 38.

⁴³ *Idem*, „*Dunga cea mare a rodului și neamului său*”. Note istorice în arta brâncovenească, în *****, Constantin Brâncoveanu, București, 1989, p. 180–201.

⁴⁴ *Idem*, *Drumuri...*, p. 213.

⁴⁵ *Idem*, *Câtiva „oameni noi”, ctitori medievali*, în *idem*, *Itinerarii medievale...*, p. 37.

⁴⁶ *Idem*, *Picătura...*, p. 117, și *idem*, *Cele două...*, p. 156.

⁴⁷ *Idem*, *Câtiva „oameni noi”...*, p. 39.

⁴⁸ V., ca o aplicare a acestei viziuni și metodologii, *idem*, „Histoire de l'art – histoire des mentalités. Quelques réflexions sur le cas roumain (1600–1800)”, în *Revue Roumaine d'Histoire*, nr. 4 / 1983, p. 331–341.

cuvântului, iar imaginea, versiunea vizuală a unuia și aceluiași fenomen de comunicare (expresibil, eventual, și verbal): rămâne remarcabil modul în care, plecând de la premisa heteronomiei artei și folosind cadrul metodologic al semanticii istorice, profesorul Theodorescu a pus în relație practica vizuală și habitudinile literare (sau stilistica plastică și stilistica lingvistică), pentru a deduce patru vârste ale vizualității autohtone: *solemnă* (medievală), *narativă* (premodernă), *tactilă* (barocă), *decorativă* (fanariotă)⁴⁹.

g) A investigat centrele de emanație, arealele de iradiere și rutele de transmisie a tradițiilor vizuale și a credințelor lor fondatoare (în principiu, cele ale creștinătății bicefale medievale, în care imperiul și sacerdoțiul se concureau și se complineau); le-a teoretizat în sintagma, astăzi notorie, a *coridoarelor culturale*. Probabil a fost sugestionat de ideea medievalei *peregrinatio academica* și de premodernul *Grand Tour* inițiat, făuritoare de itinerarii eurolastice; dar a putut fi inspirat și de propriile observații timpurii privitoare la unele „continuități artistice balcano-dunărene”⁵⁰ și „sud-est europene”⁵¹ (ca un cunoscător fin, ce se afla, al mărturiilor creștinismului sud-est european din primul mileniu și al creațiilor lui culturale, în calitatea sa intelectuală de continuator al liniei Orest Tafrali – Emil Condurachi). Cum, însă, aceste filiere sunt martori ai mentalităților și ai istoriei politice, hărțile dinamicii intelectuale și ale dinamicii vizualității au devenit și hărți ale tectonicii generale a istoriei; oricât ar părea de hazliu, dar astfel de hărți ale sale, concepute în teza de doctorat⁵², coincideau, în 1974, cu presupusele hărți ale mișcărilor de trupe ale N.A.T.O. și ale Tratatului de la Varșovia în criza din Cipru. Iar volumul în cauză nu a primit bun de tipar până când nu s-a clarificat modul în care tânărul cercetător – cu cazier politic – Theodorescu a ajuns la conceperea lor și până când nu a existat un acord de principiu al Marelui Stat Major al Armatei Române⁵³. Mai târziu, la un forum regional organizat la Varna, în 2005, având în titlu conceptul lansat de istoricul român cu niște decenii în urmă, directorul general al U.N.E.S.C.O. (Koïchiro Matsuura) a precizat originea și paternitatea sintagmei, iar în câteva reuniuni similare ulterioare s-au trasat cadrele pentru „rute de dialog” sud-est european coincidente (nu aleatoriu) cu hărțile din *Bizanț, Balcani, Occident...*⁵⁴. Așa încât, teza *coridoarelor culturale*, formulată, în disertația doctorală, în relație cu conceptul *influenței culturale*⁵⁵ (probabil nu străin de teoria lovinesciană a *imitației*) și precizată progresiv, în studii dedicate⁵⁶, în anii ce au urmat, este de maximă relevanță, nu doar cultural și istoric, ci și geopolitic și geoeconomic. În teza sa, cerceta coridoarele și bazinele lor geoculturale, iar de-a lungul carierei a fost preocupat de unul, în mod special, căruia i-a câștigat statut de categorie: *Dunărea de Jos*, fie ea răsăriteană, spre mare și deschizând drumul Adrianopolei, fie apuseană, spre Valea Moravei, în Serbia, și deschizând drumul Ohridei și Raguzei, actualul Dubrovnik. A procedat ca predecesorul său Vasile Pârvan (primul profesor de Istoria artei la Universitatea română din Cluj, în 1919), care vorbea, cu referire la coloniile grecești din Dobrogea, despre *Pontul stâng*⁵⁷. Dar a fost inspirat, metodologic, și de antropogeografia lui Simion Mehedinți (cu frecvențele și demonstrativele sale planșe, hărți și fotografii) sau de geoistoria lui Gh. I. Brătianu; tot astfel cum a fost foarte sensibil la geopolitică – a formulat un diagnostic cu valoare predictivă despre Ucraina de azi⁵⁸ –, fiind, de altfel, admirator al lui Karl Haushofer și Rupert von Schumacher și al

⁴⁹ Idem, *Vizualitate și limbaj în vechea civilizație a românilor*, București, 1998, republ. în *Cele două...*, p. 154–192.

⁵⁰ Idem, „Sur la continuité artistique balkano-danubienne au Moyen Âge”, în *Revue des études sud-est européennes*, nr. 2 / 1968, p. 289–312.

⁵¹ V. idem, în *Itinerarii...*, p. 95.

⁵² V. idem, *Bizanț, Balcani, Occident...*, fig. 1, p. 10, fig. 2, p. 12, și 49, p. 341.

⁵³ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 131.

⁵⁴ V. Răzvan Theodorescu, *Cele două...*, p. 76–77.

⁵⁵ V. idem, *Introducere*, în idem, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 13.

⁵⁶ V. idem, *Capitolul VIII. „Coridoarele culturale” și începuturile civilizației medievale românești*, ibidem, p. 339 sqq; idem, „Despre «coridoarele culturale» ale Europei de Sud-Est”, în *Academia Română. Memoriile secției de Științe Istorice*, seria IV, tom VII, București, 1982–1984, p. 7–28; idem, *Au sujet des « corridors culturels » de l'Europe sud-orientale*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, nr. 1 / 1983, p. 1–21, nr. 3 / 1983, p. 229–240; idem, „Coridoarele culturale” ale Europei de Sud-Est. După treizeci de ani, în *Cele două...*, p. 71–77.

⁵⁷ V., de ex., Vasile Pârvan, „*Laus vitae*”. *Gânduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stâng [1916–1918/1919]*, în idem, *Memoriale*, București, 1923, p. 9–59.

⁵⁸ „... Ucraina secolului al XX-lea a fost de două ori, în cele două războaie mondiale, un spațiu de manevră al Germaniei împotriva Sovietelor (episodul lui Petliura, apoi cel al lui Vlasov). Nu știu ce rezervă viitorul acestei anticamere a Rusiei[,] cu care starea conflictuală devine periculoasă. Dar privind cu atenția cuvenită harta economică și politică a Estului european, antenele Ucrainei îndreptate, prin Basarabia și prin România, către Balcanii slavi, ca și implicațiile sale în spațiul germano-polonez[,] nu pot să scape nimănui.”, Răzvan Theodorescu, *Anticamera Ucraina*, în *Picătura...*, p. 208.

sociologiei lui Immanuel Wallerstein; i-a adnotat și completat, când a considerat, de exemplu, că adecvat civilizației românești este nu atât modelul euroatlantic, cât cel euromediteranean⁵⁹ și că momentelor lor de hegemonie le va urma, în dinamica globală, momentul pacific.

h) Mehedinți fusese cel care, mai întâi, vorbise despre „drumurile de codru”, „de stepă”, „de luncă”⁶⁰, de plai, care au legat mereu Carpații și Transilvania (adică Dacia Felix) de mai târziu „rumânie” dobrogeană (adică Dacia Pontică, Mica Sciție) sau Balcanii și Dunărea de Jos de Marea Baltică și de Liga hanseatică (istmul ponto-baltic). Remarc, apoi, că tot el a dezvoltat sistematic o teorie a relației dintre mediu și mișcarea societăților umane⁶¹ – în cadrul cunoscutei sale *antropogeografii*, debitoare herderienei „istorii ca geografie în mișcare”⁶², ca și geografiei umane a lui Fr. Ratzel⁶³ – și a insistat asupra circulației grupurilor sau a comunităților în și pe direcții facilitate de relief (stepa și câmpia, în mod special,⁶⁴ sau „văile și pasurile ca înlesnire a circulației” și „muntele ca piedică”⁶⁵). A făcut nu puține constatări particulare, într-un vocabular comun geografiei fizice și geografiei umane, dar înalt sugestiv pentru un istoric sau pentru un sociolog: Mehedinți a evocat sau a analizat „șesurile pericarpate”, accesibilitatea „cetății carpatice” prin sistemul de depresiuni și prin „plaiurile ecumenice”, „coridorul bănățean” utilizat de nomazi încă din Bronzul târziu, „aluviunea germanică în latura nordică”, „sectoarele” în care se produc „infiltrații” populaționale medievale⁶⁶, cele patru „coridoare” hidrografice vestice, dintre Jiu și Banat⁶⁷, relația dintre „Hinterland-ul carpatic” și „Vorland-ul maritim”⁶⁸ sau trecerea istoriei (universale) de la „orizontul închis” premodern la „orizontul planetar” recent și a geopoliticii globale de la traseele continentale și, apoi, maritime, la cele aeriene⁶⁹. Toate, desigur, l-au putut inspira pe tânărul Răzvan Theodorescu să construiască sintagma cu valoare de concept a *coridoarelor culturale*, poate inspirată și de observațiile lovinesciene despre „facilitatea de comunicație”, despre „interdependența artistică a națiunilor civilizate”, despre „concepții ... propagate prin imitare” sau despre difuziunea geografică a stilurilor și viziunilor artistice, de la gotic la dadaism⁷⁰. Această sintagmă devine, astfel, o aplicare a aspectelor sociologice și culturale ale antropogeografiei lui Mehedinți – care vedea „omenirea ca unitate biogeografică”⁷¹, iar „ethnosul ca formație biogeografică”⁷² – (sau o aplicare a teoriei lovinesciene a *imitației*) în planul istoriei ideilor, al istoriei culturii, al istoriei intelectuale și al istoriei artei. Este, cred, edificator să notez că Mehedinți prevăzuse *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și altor științe învecinate* [1909]⁷³, că, în acest studiu, stabilise „cel dintâi deziderat” al cercetării fenomenelor de propagare culturală ca fiind „desemnarea hărții fenomenului ... spre a vedea *forma particulară* a masei acelui fenomen” [s.a.] (decă spre a identifica tiparul în spatele variațiilor) și pentru a stabili mișcările populaționale (căci „emigrarea obiectului dovedește direcția mișcării unei grupe omenești”)⁷⁴. (Theodorescu va identifica esența *coridoarelor* creatoare de cultură și civilizație românești medievale în caracterul lor religios, patronat, simbolic, de doi sfinți militari, cu un cult răspândit pe aceste trasee: Sf. Dumitru și Sf. Gheorghe⁷⁵;

⁵⁹ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 260–261.

⁶⁰ Simion Mehedinți, *Dacia Pontică și Dacia Carpatică* [1928], în *idem*, *Opere complete*, vol. I: *Geographica*, Partea a II-a, București, 1943, p. 114–115.

⁶¹ V. *idem*, *Antropogeografia pentru clasa a VI-a secundară* [1937], ed. V [1942], republ. Focșani, 2007, p. 28 sqq., 45–47, 52, 58–59, 61, 63, 65, 84–90, 107–108.

⁶² *Idem*, *Cadrul antropogeografic. Observări relative la Ardeal*, în ****, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul: 1918–1928* (volum festiv, la un deceniu de la Marea Unire), vol. I, București, 1929, p. 602, republ. în *idem*, *Geographica*, p. 122–149; v. și *ibidem*, p. 9.

⁶³ *Idem*, *Antropogeografia...*, p. 109.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 86–90, 58–59 (v. și *idem*, *Stepa Munteniei – Bărăganul* [1904], în *Geographica*, p. 24 sqq).

⁶⁵ *Ibidem*, p. 65–67.

⁶⁶ *Idem*, *Cadrul antropogeografic...*, p. 587, 590, 601, 591, 595. Sintagma „coridorul bănățean” îi aparține lui Mehedinți, deși contextul poate crea impresia că este un citat din Pârvan; în realitate, acesta din urmă nu o folosește (cf. Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 120).

⁶⁷ *Idem*, *Dacia Pontică...*, în *idem*, *Geographica*, p. 113.

⁶⁸ *Idem*, *Deliormanul – o verigă între Carpați și țărmul Mării Negre*, *ibidem*, p. 180, 168–169.

⁶⁹ *Idem*, *Fazele geografice ale istoriei. Observări geopolitice*, *ibidem*, p. 314.

⁷⁰ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne* [1924–1925], ed., stud. introd. & note Z. Ornea, București, 1972, p. 387–389, 406–408.

⁷¹ *Idem*, *Ethnos, o introducere în studiul omenirii*, Focșani, 2008, p. LXXV.

⁷² *Ibidem*, p. CVII.

⁷³ *Idem*, *Aplicări antropogeografice în sfera etnografiei, istoriei și altor științe învecinate* [1909], în *Geographica*, p. 60–69.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 65, 66.

⁷⁵ Răzvan Theodorescu, „Coridoarele culturale” ale Europei..., p. 73; *idem*, *Drumuri ale credinței și drumuri ale negoțului în Sud-Estul european*, în *Cele două...*, p. 84–86.

remarca este un ecou al teoriei unificării Europei medievale vestice de rutele pelerinajelor, precum cel la sanctuarul paneuropean de la Santiago de Compostela⁷⁶. În fine, Mehedinți concluzionase, în mod elocvent pentru gândirea istorică și practica istoriografică anchetate de mine, că „studiul problemelor antropogeografice, prin metoda mai sus pomenită, va fi o folositoare propedeutică spre noua concepție a istoriei...”⁷⁷ – concepție pe care tânărul Răzvan Theodorescu și-a articulat-o, dacă nu mă înșel, alimentând-o dintr-o multitudine de surse și resurse intelectuale, unele, complementare istoriei; în mod special, din geografia istorică și din geopolitică, alături de istoria ideilor și a culturii. Finalmente, nu trebuie omisă posibila relație cu viziunea istorică (și metodologia) lui Gh. I. Brătianu. În „arheologia” procesului de cristalizare statală medievală moldovenească, el identifica relația (formalizată într-o ecuație istoriografică) dintre culoar migrațional și comercial, pe de o parte, respectiv procesul de configurare a structurii politic-administrative de substanță etnică, pe de alta: „Dacă noul principat întemeiat de Bogdan, a putut să se întindă atât de repede până la Nistru și la «Marea cea mare», e pentru că se găsea pe marea cale comercială, care lega orașele Galiciei de Marea Neagră: iată deci că aici drumul a putut să creeze statul”⁷⁸. Prof. Theodorescu citează această idee în *Bizanț, Balcani, Occident...*, referindu-se *expressis verbis* la „vastul coridor” medieval, de amplă deschidere culturală, al arcului circumcarpat⁷⁹.

i) Dar dacă, echipat cu această metodologie, R. Theodorescu a putut sesiza, punctual, traseele pe care avansează ideile și imaginile pe o hartă geografică (în speță, aceea sud-est europeană), este și pentru că gândea istoria regională, adică la rezoluția optimă (cu mai multe decenii înaintea articulării *Area studies*). Deja în august 1980, în deschiderea Congresului Internațional de Istorie, la Ateneul Român, din București, prezenta raportul „Europa de Est – arie de convergență a civilizațiilor”⁸⁰ (redactat în colaborare cu Emil Condurachi, pe care îl numea, inclusiv în comunicările științifice, „Profesorul” și „Pater”, „inconfundabilul precursor”⁸¹). Cărțile sale anterioare și ulterioare probau și aplicau platforma (adică această *Landesgeschichte*) pe care se edifica conceptul istoriografic al spațiului mentalitar și vizual est-european. Dar nu mai puțin eficient a fost faptul că a studiat, în tinerețe, drumul manuscriselor în Balcani, deci că a intuit existența unor rute intelectuale majore, similare celor comerciale sau celor militare⁸², mai precis, cu o expresie din doctoratul său, suprapuse peste „drumurile de migrațiune, de negoț și de cucerire”⁸³. Mai târziu, Victor Neumann, care i-a fost (primul) doctorand, va folosi teza lui Theodorescu și o va instrumenta, într-un studiu despre circulația ideilor și a documentelor în Iluminismul central european⁸⁴. Alex Mihai Stoenescu – documentat și cu privire la remarca lui Iorga despre „drumurile de informație artistică” ale Renașterii – a subliniat cu acuitate semnificația generală și contextuală, de ordin istoriografic, ca și

⁷⁶ V., de ex., Robert Bartlett, *The Making of Europe. Conquest, Colonisation, and Cultural Change. 950–1350* [1993], London, 1994, p. 294 sqq., unde autorul discută despre frontierele Catolicismului – ilustre elocvent de marile rute de pelerinaj – și despre acțiunea religioasă din interiorul lor ca „occidentalisation” a europeanului medieval: această *occidentalizare* a Europei apusene medievale a însemnat, în primul rând, o încreștinare a sa catolică și o aculturare în spiritul civilizației romano-germane. R. Theodorescu afirma, la rândul său, că „«europenitatea» rămâne, înainte de toate, apartenența la tradițiile Ecclesiei”, idem, „Preistoria” celor două Europe [2002], în *Cele două...*, p. 25.

⁷⁷ Simion Mehedinți, *Geographica*, p. 69.

⁷⁸ Gheorghe I. Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, Fundația pt. Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1940, p. 111; v. și idem, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Imprimeria Națională, București, 1937, p. 110.

⁷⁹ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, pp. 339–340 (inclusiv p. 340, *infra*, n. 1). Totuși, R.T. nu trimite spre locul citat de mine, mult mai elocvent, ci spre o idee secundară, privitoare la rolul de filieră geografică a spațiului carpato-danubian în epopeea migrațiilor târzii.

⁸⁰ Idem & Emil Condurachi, *L'Europe de l'Est – arie de convergence des civilisations*, în *XV^e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 10–17 août 1980. Rapports I. Grands thèmes et méthodologie*, București, 1980, p. 9–87 (contribuția prof. Condurachi, în intervalul p. 12–44, v. Răzvan Theodorescu, *Cele două...*, p. 103, *infra*, n. 24). Cf. Kopi Kyçyku, „Pater”. (*Emil Condurachi*), pref. R. Theodorescu, Ed. Științifică, București, 1995.

⁸¹ Răzvan Theodorescu, *Un „homo balcanicus”*, în *Cele două...*, p. 94–104.

⁸² Idem, „Routes de la foi, routes du négoce”, în *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin*, nr. 28/1998–1999, p. 25–35; idem, *Drumuri ale credinței...*, p. 78–93. (Imaginea / noțiunea drumului – cale, rută, filieră, coridor, culoar – este frecventă, deci simptomatică, în reflecțiile și studiile lui R.T.; ea invită la analize de istorie conceptuală și a ideilor sau de imaginar cultural.)

⁸³ Idem, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 340.

⁸⁴ Pentru profesorul timișorean, *coridoarele culturale* ale lui Theodorescu au însemnat, în plin naționalism cEAUȘIST, „descoperirea convergențelor cu alteritățile continentale” și, implicit, „o alternativă de gândire la monoculturalismul regimului dictatorial național-comunist”, Victor Neumann, „Coridoare culturale” în *Europa est-centrală. Cărți și biblioteci, personalități și orientări în epoca Luminilor*, în ****, Arta istoriei...*, p. 184.

ideologic, a conceptului și a tezei *coridoarelor*, pe care le-a considerat unul dintre pilonii „primei teorii istorice postbelice românești”⁸⁵. Însă profesorul Theodorescu conștientizase, el însuși, valoarea lor teoretică și metodologică, considerându-le, în ultimul capitol al doctoratului său, drept „corolar”, „cheie de boltă a întregii noastre concepții despre geneza culturii, mai mult, a civilizației feudale a românilor”⁸⁶.

j) Este deci coerent că a ajuns, cu astfel de premise, la identificarea *celor trei Europe* (Atlantici, Turcografia și *Mitteleuropa*, în fond, regiuni sau bazine culturale) – despre care comunica deja la Academie, în anii '80 –, identificare ulterior sistematizată în teza *celor două Europe*, despre care a vorbit într-un raport de la Congresul Internațional de Istorie din Oslo, în 2000, și pe care a dezvoltat-o într-un volum consistent, acum în traducere în franceză, o traducere poate tardivă, dar a cărei perspectivă îl bucura⁸⁷. Și la cursurile noastre distingea între, pe de o parte, Europa catafatică și pragmatică, așadar, cu propriile expresii, aristotelică și augustiniană, respectiv, pe de altă parte, Europa ideocrată și apofatică, așadar platonice și capadociană. Remarcase, chiar, posibilitatea trasării unei hărți intelectuale, superpozabilă celei geoculturale, între o extremă ariană (occidentală) și una monofizită (orientală)⁸⁸, amândouă cu premise în gândirea antică păgână, a unor balcanici – ambivalența platonician-aristotelică –, fondatoare pentru Europa creștină⁸⁹, și cu repercusiuni majore asupra mentalului colectiv din aceste areale. Credea deci, cu argumente calificate, în *Europa cu două viteze* și, de fapt, cu două chipuri (și semnalez că, pentru el, *Europa* nu era o noțiune instituțională sau politică; mai precis, credea în Europa, nu însă în Uniunea Europeană⁹⁰, pe care o considera un construct nefiabil, iar integrarea României în structurile comunitare – ca și unionismul bizantin, altcândva – îi părea „un pios deziderat inoperant”⁹¹). Din mai multe motive – și nu este vorba doar de respect sau de vreo onoare debordantă – eu deschid lecțiile de la universitate despre arta Romanicului cu această referință, la „cele două Europe”. Concluzionase admirabil cu privire la amfibolia europeană (calchiată, poate, pe ideea lui E. Condurachi despre „fenomenul de ambivalență” definitoriu pentru arealul balcanic⁹²), la finele unui eseu despre isihasm: „În stare genuină se aflau astfel, față în față, la 1400, nu atât două lumi europene – Bizanțul crepuscular și Italia preumanistă –, cât două atitudini creatoare de posteritate, de valori creștine adânc diferite: pragmatismul logic al Occidentului și poezia tainică a Orientului.”⁹³

k) Desigur că, la interferența latinității cu greșitatea medie, încreștinată și hristificată, a Constantinoplei și a Athosului, cultura română este, pentru el, o sinteză a ambelor paradigme, sinteză altoită, apoi, cu elemente sud-slave (din Balcani) și nord-slave (din Rusia și chiar din Polonia), cărora li se adaugă adstratul otoman și, nu mai puțin, cel occidental modern. Disciplinar, a făcut, așadar, sugestii și a oferit soluții în chestiuni care privesc și balcanologia, și bizantinologia, și turcologia, și, desigur, medievistica. Un exemplu sumar: în cadrul acestui laborator istoriografic, poate unic în cultura noastră, a studiat arta brâncovenească (de la premisele cantacuzine la terminații târzii, cum sunt cele de la Stavropoleosul resturat în stil neoromânesc, după planurile lui Ion Mincu, și căruia profesorul i-a dedicat, cândva, un opuscul bilingv⁹⁴): maniera brâncovenească, pe care a investigat-o, deja, în primul său studiu academic, publicat la scurt timp după absolvirea facultății⁹⁵ – și pe care avea să o situeze, sintetic, „între

⁸⁵ Alex Mihai Stoenescu, *Răzvan Theodorescu și prima teorie postbelică românească*, în Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 291–303; referința la N. Iorga, la p. 292.

⁸⁶ Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 339.

⁸⁷ V. idem, *Europe de l'Est – Europe de l'Ouest. La diversité d'une identité*, în idem & L. Conley Barrows (eds.), *South-East Europe. The Ambiguous Definition of a Space*, București, 2002, p. 25–46; idem, „*Preistoria*” *celor două Europe*, în Paul H. Stahl (ed.), *Omagiu Virgil Cândea la 75 de ani*, vol. II, București, 2002, p. 353–363, republ. în *Cele două...*, p. 13–32; idem, *L'apologie d'une différence : les deux Europes*, în *Penser l'Europe – Séminaire international*, IX^e éd., București, 2011, p. 52–54; idem, *The Two Europes*, în *Annals of the Academy of Romanian Scientists*, vol. IV, nr. 1/2012, p. 53–58.

⁸⁸ Idem, „*Preistoria*”... [2002], p. 16.

⁸⁹ Sinteza acestei teze: „Aristotel pentru Occident și Platon pentru Orient fuseseră cei doi «balcanici» păgâni care au întemeiat, astfel, Europa așa cum durează ea până astăzi.”, idem, *Cultură și civilizație...*, p. 18.

⁹⁰ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 260.

⁹¹ V. Răzvan Theodorescu, *Picătura...*, p. 72.

⁹² *Apud* idem, *Cele două...*, p. 101.

⁹³ V. idem, *Liniști isihaste*, în idem, *Picătura...*, p. 61.

⁹⁴ Idem, *Biserica Stavropoleos / Stavropoleos Church*, București, 1967.

⁹⁵ V. idem & al., „Urmele unui monument brâncovenesc în curtea domnească din Târgoviște”, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. 1/1964, p. 121–126.

inovația cantacuzină și istorismul basarabesc” –⁹⁶, „a fost, într-o mare măsură, un stil al spectacolului, acordând esteticul politicului – și tocmai prin aceasta purtând indelebilă pecetea barocului”⁹⁷.

l) A văzut însă nu doar interferențe orizontale, istorice, ci și verticale, tipologice, de exemplu, între arte diferite: în fațada Coziei a identificat nu atât influențe plastice caucaziene, constantinopolitane și italiene, pătrunse pe filieră sârbă, cât „transpunerea unor ornamente ale manuscriselor din aceeași Serbie”⁹⁸; iar opul despre *Piatra Trei-Ierarhilor* (o colaborare cu Ioan Oprea) este un altul dintre exercițiile admirabile ale acestui tip de lectură. Printre altele, a reușit să proceseze *monumentele* ca pe niște *documente* fiindcă a gândit pe spații largi: pe de o parte, urmărind extensia geografică a ideilor (pe *coridoare culturale*), pe de altă parte, urmărind extensia lor mentală și culturală (în general, în *lunga durată* braudeliană). Mai mult, a văzut interferența acestor planuri, în sensul în care, de exemplu, relația genetică dintre text și imagine – pe care și-a fondat tratatul dedicat civilizației românești timpuriu moderne – este o aplicare în planul istoriei ideilor a tezei geoculturale a coridoarelor: mai precis, a sesizat traseele ideatice care au bransat textele la imagine și pe ambele la mentalul colectiv, respectiv la acțiunea istorică (în sensul iconologiei warburgiene, mai degrabă decât în cel al formalismului vienez, sau într-un sens culturologic, mai degrabă decât morfologic, pentru a cita titlul unui studiu al său din 1980⁹⁹), iar analizele rezultate i-au permis concluzii generale, de tipul celei, psihoistorice și sociologice, despre diferențele temperamentale, mentalitare și stilistice dintre munteni și moldoveni (evidente până la uniformizarea facilitată de Prima Unire)¹⁰⁰. Nu încheie această referință fără a aminti că sensibilitatea pentru istoria ideilor, pentru istoria intelectuală și pentru istoria culturii – care exprima, la el, nu doar opțiuni personale, ci și o anumită evoluție, obiectivă, a umanioarelor românești – s-a concretizat, printre altele, în crearea unui laborator de istorie a mentalităților, în cadrul Institutului de Istorie al Academiei „N. Iorga”, cu concursul unor Florin Constantiniu și Alexandru Duțu.

m) Au rămas, de asemenea, bibliografice analizele sale la istoria și geografia planului triconc¹⁰¹ (prin care intervenea, edificator, în polemica seniorilor Emil Lăzărescu – Virgil Vătășianu), plan care, pe filiera Ohrida și Niculițel, au ajuns la/din Athosul lui Isaia de la Hilandar și Nicodim, la Vodița, la Cozia, la Tismana, tocmai în epoca genezei statale și a cristalizării instituțiilor ecleziale, ca o mărturie a rolului monahilor misionari (din Bizanț sau de la Roma ori din statele satelite) în configurarea culturală și politică medievală. În special isihasmul a produs, din punctul de vedere al profesorului Theodorescu, modificări și mutații în evoluțiile artistice ecleziale din *Commonwealth*-ul bizantin, în virtutea unei anumite dinamici geoculturale – „internaționalismul isihast”, corespondent al „goticului internațional” –, dinamică pe care isihasmul a provocat-o și care l-a diseminat.¹⁰² (Analizele sale în această chestiune au determinat citarea de către Dumitru Stăniloae într-unul dintre textele introductive din *Filocalia*¹⁰³, care l-a onorat¹⁰⁴.) De fapt, a considerat esențială înțelegerea relației dintre spațiu, loc, funcție, ideologie și iconografie în descifrarea monumentelor ecleziale. Înaintea introducerii sistemului educațional bolognez, pe care îl considera „o nenorocire”¹⁰⁵, a predat un curs dedicat acestor relații – așa-zisul curs de *tipologii artistice*¹⁰⁶ –, pe care generația mea de studenți nu l-a mai avut în planul de studii. Sunt cel care, în 2013, atât ca student al său, pasionat de o astfel de interdisciplinaritate, cât și ca reprezentant al studenților în consiliul profesoral, l-am provocat să reia cursul, în regim privat, pentru studenții din toți anii și din toate secțiile care s-ar înscrie și

⁹⁶ Idem, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550-1800)*, București, 1987, vol. II, p. 63.

⁹⁷ Idem, *Drumuri...*, p. 51.

⁹⁸ Idem, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos. 400–1400*, București, 1976, p. 207.

⁹⁹ Idem, „Istoria artei medievale între abordarea culturologică și abordarea morfologică”, în *Academia Română. Memoriile Secției de Științe filologice, literatură și artă*, seria IV, tom II, 1979–1980, p. 121–126.

¹⁰⁰ Teza, care a întâmpinat opoziții și a provocat polemici (din considerente subînțelese), este, totuși, la origine, lovinesciană, după cum subliniază Theodorescu însuși, care a fost încă din epoca debuturilor sale un cititor pasionat de analiză și reflecție socio- și psiho-culturală: „contemplativitatea moldovenească corelată creației poetice și mobilitatea muntenească explicând un anume activism politico-economic sunt teme preferate ale lui Lovinescu în nu mai puțin faimoasa «Istorie a civilizației române moderne».”, idem, *Civilizația românilor...*, vol. I, p. 237.

¹⁰¹ Idem, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 292–312; idem, „Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a Sud-Estului european”, în *Studii și cercetări de istoria artei*, nr. / 1973, p. 211–225, republ. în *Itinerarii...*, p. 114–132.

¹⁰² Idem, *Drumuri ale credinței...*, p. 87–88.

¹⁰³ Dumitru Stăniloae, *Din istoria isihasmului în Ortodoxia românească*, în ***, *Filocalia sfințelor nevoițe ale desăvârșirii*, ed. jubiliară, vol. VIII, trad. D. Stăniloae, București, 2017, p. 647–648, 651, 652 (*supra* și *infra*), unde se citează după Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 219–220, 210, 257, 341.

¹⁰⁴ Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 286.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 210.

¹⁰⁶ Titlul complet și oficial al cursului a fost „Tipologie și ideologie în arta medievală a Europei răsăritene”.

l-ar frecventa. A acceptat și a refăcut, după un deceniu, acele prelegeri, susținute în semestrul de vară la un sediu acum pierdut al școlii, prelegeri despre care și-a amintit cu satisfacție în dialogul testamentar publicat în 2017: „... un curs de tipologia artei românești¹⁰⁷ mi-a fost cerut acum din nou de către studenți, care au vrut să cotizeze, să plătească ei cursul, numai și numai ca să le țin un curs ca acesta. [...] Erau probleme de istoria Bisericii, de raport între liturghie, istoria artei, gândirea teologică și așa mai departe”¹⁰⁸.

n) În fine, a predat modernitatea românească¹⁰⁹, aruncând în desuetudine lectura filologilor (precum Lovinescu și Călinescu), pentru care abia după Vladimirescu și, mai ales, după Adrianopol (1829) și după momentul pașoptist, se întrevide *amurgul evului mediu* autohton, prin generația „clasicilor” întârziați, apoi a bonjuriștilor, sau prin (r)evoluțiile politice, constituționale și economice¹¹⁰. Pentru Răzvan Theodorescu, care citea în imagine și în plan arhitectural atunci când documentul epigrafic tăcea și care descifra în acestea „îndepărtatele temeiuri ale modernității românești”¹¹¹, cultura și civilizația românilor au trecut, sincron cu Occidentul¹¹², deși în ritm și în sens proprii, de la medieval la premodern și de la premodern la modern timpuriu în jurul lui 1600, așadar în „epoca unor «oameni noi», a unor «homines novi», «newcomers» sau «parvenus»”¹¹³, ca Vasile Lupu și Matei Basarab (nu mai puțin, politic și ideologic, Mihai Bravul), ale căror sinteze europene au fost aduse la valoarea unui stil identitar prin arta cantacuzin-brâncovenească și prin variațiile (iluministe) de vârstă fanariotă. A exprimat admirabil această sinteză – în stilul său amplu, sugestiv și, adesea, hieratic – la finele unui articol din *Drumuri către ieri*, în care definea figurativismul românesc ca sinteză de arhaic și clasic: „Era, aceasta, o clasicitate pe care am putea-o numi ordinea latină a gândului și a formei, a structurilor mentale, pe care o recunoaștem în primele noastre arhitecturi, pe fațadele Coziei și ale lăcașurilor lui Ștefan cel Mare, în decorația vremii lui Matei Basarab și a lui Brâncoveanu, în zugrăvelile murale țărănești ale veacului «luminilor», în pictura atâtor artiști ai veacului nostru. Este o cumpănită, discretă putere de a dăinui, de a persevera – pe care, e drept, nu întotdeauna istoricul o recunoaște de îndată –, o suverană știință de a alege, cea care a putut așeza alături, într-o aceeași operă [...], *Păsările* îndelung, alexandrin șlefuite, năzuind să capteze esența uneia dintre armoniile cele mai înalte – armonia zborului –[,] și telurica, misterioasa *Cumințenie a pământului*[,] venind din adâncuri insondabile ale ființei și ale gliei”¹¹⁴.

o) Nu în ultimul rând – și în rezumat – a discutat despre „patru vârste nedemocratice ale României în secolul XX” (de la Carol II la Ceaușescu)¹¹⁵, a considerat că interbelicul nu este, realmente, o „epocă de aur” a culturii și civilizației autohtone, a elogiât ideea unui vot censitar bazat pe studii, a limitat ideea de elită la clasa intelectualilor (veritabili) („aristocrația spiritului”, cu propria expresie), a formulat soluția republicii parlamentare (sau, în caz extrem, a monarhiei cu prinț străin) pentru refacerea țesutului politic și social românesc, a identificat defectul românesc major în incapacitatea de a încheia proiectele – i-a adăugat pătrunderea mahalalei în politică și mitocănzarea vieții publice, cu concursul mass-media – și a sugerat că viitorul României este garantat mai degrabă de proximitatea cu Asia (avea în vedere Caucazul și Turcia, eventual o minimală antantă rusească) decât de servilismul (pro)occidental.

¹⁰⁷ Foarte probabil, transcrierea s-a făcut deficitar de pe un suport audio. Profesorul Theodorescu trebuie să fi pronunțat (sau să fi avut în minte) cuvântul „bisericești” (nu „românești”).

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 149, 210.

¹⁰⁹ Îi apărea drept un poncif „necritic și vetust” al istoriografiei românești, cu nefaste prelungiri didactice (în învățământul secundar, ca și în cel superior), ideea că finele medievalității românești ajunge, tardiv, „până, cândva, în timpul Vladimirescului sau chiar al Bălculescului.”, Răzvan Theodorescu, *Picătura...*, p. 129.

¹¹⁰ V. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române...*, în special p. 90–195, 409–415, 422–425, 478–480, și G. Călinescu, *Descoperirea Occidentului (1779–1826) – „Clasicii” întârziați*, în *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [1941], ed. 2, ed. & pref. Al. Piru, București, 1982, p. 61–125.

¹¹¹ Răzvan Theodorescu, „Îndepărtatele temeiuri ale modernității românești”, în *Secolul XX*, nr. 7–9 / 1985, p. 289–293.

¹¹² „... am vrut, prin câteva capitole ce nu se înlănțuiesc de fiecare dată după criteriul pur cronologic, să urmăresc modul în care au fost interpretate în spațiul nostru unele dintre înnoirile spirituale și morfologice ale Occidentului și mai ales ale Europei centrale în plină Renaștere și Reformă; [...] cum, în sfârșit, s-au pregătit în palierile decisive ale creației românești – la cel aulic și la cel popular, deopotrivă – înțelegerea, asimilarea și mai apoi exprimarea formelor într-un limbaj esențialmente modern”, *idem*, *Civilizația românilor...*, vol. I, p. 6–7. V. și *idem*, *De când este modernă Europa?*, în *idem*, *Picătura...*, p. 95–97.

¹¹³ *Idem*, *Câțiva „oameni noi”...*, p. 39; „... mai ales după 1600, se vor ilustra [...] acei «oameni noi» pe care sfârșitul extrem al evului mediu și primele începuturi de vreme modernă îi înregistrează ca un important fenomen de spiritualitate românească.”, *idem*, *Civilizația românilor...*, vol. I, p. 24 (v. și pp. 40–42, n. 74).

¹¹⁴ *Idem*, *Drumuri...*, p. 192.

¹¹⁵ *Idem*, „Cele patru vârste nedemocratice ale României în secolul XX”, comunicare, Institutul Național pt. Studiul Totalitarismului, 26 sept. 2013.

p) Trei proiecte de țară au avut românii, în viziunea sa: unul, la 1859 (Unirea Principatelor), altul, la 1877–78 (Independența, declarată de Kogălniceanu și „omologată” la Berlin), al treilea, la 1918 (Unirea provinciilor); aderarea la N.A.T.O. sau la U.E., foarte benefice, nu erau, pentru dânsul, proiecte structurale (din punct de vedere etnic și statal), nici absolute; un al patrulea, credea, ar fi (sau va fi) Unirea cu Basarabia (deși nu o vedea ca pe o idee viabilă, din cauza orbitării vechii „rumânii” dintre Prut și Nistru în jurul Rusiei).¹¹⁶

Încheiere

Este emblematică situația în care un diplomat de la Vatican care a aflat că ministrul Theodorescu este aceeași persoană cu aceea citată într-un capitol din eliadesca *Istorie a credințelor și ideilor religioase*, i-a replicat: „Dvs. ați fost citat de Eliade¹¹⁷ și ați mai acceptat poziția de ministru?”¹¹⁸ În această reacție – mai degrabă amară ironie decât curtoazie ludică – poate fi ascunsă cheia înțelegerii destinului acestui savant și cărturar (care s-a dorit mai ales profesor), peregrin prin veac. Propun ca, înainte de a judeca liniile sinuoase ale acestui destin, să fie remarcat prizonieratul lui într-o istorie foarte inegală (patru dictaturi, apoi tranziție) și să se aprecieze contururile și culorile pe care a știut să le imprime acestei istorii, din acea *grădină în mijlocul închisorii*, care era, potrivit propriei expresii, cultura în epoca de liberalizare de după ’65¹¹⁹. Putem crede că va avea parte de o aceeași grădină în mijlocul întunericului așternut în februarie 2023, iar noi avem motive de a spera; dacă, potrivit lui Unamuno, „Pentru a avea multă speranță, trebuie să ai multe amintiri”, atunci suntem privilegiați: profesorul Theodorescu ne-a lăsat, cum am arătat mai sus, nu puține. Găsesc oportun să închei această anamneză sistematică – rostită inițial, ca un cuvânt omagial, într-o altfel de Academie, duhovnicească, pe care a respectat-o sincer – cu ultimele cuvinte ale textului prin care își lua rămas bun de la profesorul său Emil Lăzărescu (cel care îi furnizase modelul analizelor artă – societate¹²⁰ și pe care îl prezenta ca „savantul istoric cu largi orizonturi, care a fost mai vârstnicul meu prieten”¹²¹). Textul se intitula *Tăcerile înțelepte*, iar ultimele cuvinte asociau, în simplitatea lor solemnă, recunoștința și rațiunea, într-un act de *pietate impersonală*, premisă a unei comemorări demne: „Să ne înclinăm înaintea memoriei sale și să o facem să dureze ca o flacără a culturii, a prieteniei și a minții!”¹²²

¹¹⁶ Pentru aceste interpretări și ipoteze, din ultimele două paragrafe (§ o, § p), v. Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 251, 258, 259, 262, 266, 279-280, 282, 260, 280, 260.

¹¹⁷ V. Mircea Eliade, § 293. *Erezie dualistă în Imperiul Bizantin: bogomilismul*, în *Capitolul XXXVII. Mișcările religioase din Europa: din Evul Mediu târziu până în ajunul Reformei*, în *idem, Istoria credințelor și ideilor religioase* [1976-1983], trad. și postf. C. Baltag, pref. la ed. rom. M. Eliade, ed. 2, București, 2000, p. 583 *infra*, unde se citează, „despre persistența unor nuclee bogomilice în Balcani și în România până în secolul al XVII-lea”, din Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident...*, p. 241 sq.

¹¹⁸ Este vorba de cardinalul Paul J. J. Poupard. V. Narcis Dorin Ion, *Despre cultura de ieri...*, p. 286.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 110.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 116.

¹²¹ Răzvan Theodorescu, *Picătura...*, p. 43.

¹²² *Idem, Drumuri...*, p. 285.